

KATECHEZE JAKO INICIACE A VÝCHOVA VÍRY

V předešlé přednášce jsme uvažovali o pojetí katecheze jako služby Božím slovu. Na to má člověk odpovídat postojem víry. Církev mu katechezí pomáhá, aby k takové odpovědi dozrával. Budeme se věnovat pojetí víry jako odpovědi člověka na výzvu, kterou Boží slovo představuje.

Už kerygmatický proud katechetického hnutí žádal, aby katecheze získala výrazný charakter „služby slova“. Pozvolna byla označována jako výchova víry, předávání víry, pedagogie víry. Takto dokument *Christus Dominus* 14 definuje: Katecheze spočívá v systematicky postupující výchově víry, která je spojena s procesem jejího vyžívání. VDK klade do popředí nejen prioritu iniciační katecheze, ale katechezi následnou označuje jako trvalou výchovu víry.¹

Je možno vychovávat v oblasti víry?

Výchova víry je termín poněkud nezvyklý a mnozí k němu pociťují rezervovanost, nedůvěru, případně rozpaky. Oprávněně; víra je výsledkem setkání Boží milosti a svobody člověka. Inicie znamená především vnitřní a proměňující Boží působení v iniciačních svátostech. Lze tedy „vychovávat víru“? Navíc pojmy iniciace a výchovy aplikované v oblasti katecheze neodpovídají běžné katechetické praxi.

Křesťanská iniciace v podmínkách současné společnosti

V současné situaci rozvíjet křesťanskou víru není snadné. Kde nalézt autentické iniciační procesy, které by byly přiměřené dnešní době a jak mluvit o víře ve společnosti ovládané racionalismem? Na druhé straně jsme svědky šíření „posvátna“ a různých spiritualit. Nelze přehlédnout úspěchy různých náboženských hnutí a proudů. Výchova víry je ohrožována útekem do iracionality a nezralosti.

Obnovené chápání pojmu víra

Výchozím bodem identity katecheze je chápání pojmu víry,² a to nejen z pohledu teologie, ale i z pohledu antropologie. Na základě určitého chápání procesu růstu či zrání víry jako odpovědi člověka na Boží slovo vyrůstá i příslušné zvláštní chápání úlohy katecheze. Na katechetickou reflexi mají přímý dopad některé charakteristické rysy obnovené teologie víry. Ve srovnání s minulostí, kdy docházelo k zredukování obsahu pojmu „úkon víry“ na souhlas se souborem pravd, současná teologická antropologie chápe víru dynamičtěji jako záležitost procesu vyžívání až k dosažení zkušenosti víry.

Víra jako dar a povolání

Vírou vstupujeme do skutečnosti, která existuje, ale není odhalitelná našimi smysly. Člověk je bytost, kterou Bůh povolává. Zdůrazňujeme prvenství Boží iniciativy i v oblasti tajemství lidské odpovědi na Boží slovo. Víra by nebyla možná, kdyby Bůh zároveň s oslovením nedisponoval i lidské srdce k otevřenosti.

¹ VDK 67-70.

² VDK 53-55.

Víra jako důvěrné sebeodevzdání

V Písmu nacházíme velké příklady víry, která je prožívaná ne jako určité pravdy o Bohu na rovině intelektu, ale jako celistvá vydanost člověka Bohu. Víra v biblickém pojetí znamená bytostnou odpověď člověka, postoj obsahující všechny složky osobnosti. Ve SZ člověk věří tak dalece, jak sama sebe otvírá Bohu, který se mu sděluje. V NZ chápání je rovněž vírou ve smyslu důvěry, je probuzená samotným Ježíšem a vázaná na jeho příchod. Bible pokládá víru za jakousi syntézu a pramen celého náboženského života.

Společenská dimenze víry

Víra takto chápaná má význam nejen pro osobní soukromý život, ale má i dimenzi veřejnou. Plná víra se vyjadřuje „společensky“ – účastí na životě společenství věřících. Člověk se stává věřícím zprostředkovaně za pomoci druhých a má víru sám dalším zprostředkovat, je tak článkem velkého řetězu.

Doplňující se aspekty víry

Teologická reflexe zná dvojici prvků, které tvoří strukturu víry: jednak vztahová dimenze víry (věřit Bohu) a obsahovou dimenzi víry (věřit v Boha). Přítakání Ježíši Kristu spočívá v sebeodevzdání Božímu slovu jako tomu, ve kterém mám oporu (především aspekt důvěry), a kromě toho znamená snahu stále lépe poznávat hluboký smysl tohoto Slova.

Křesťanská víra neznámá, že napřed poznáme, pak se spolehne a potom se odevzdáme. Znamená spíš základní důvěru, která poznávání zahrnuje, a to tím víc, čím je důvěra hlubší. Vyjádření obsahové složky postoje víry má význam takto: Kdokoliv něčemu věří, souhlasí tak s tvrzením někoho druhého, i když třeba souhlasí s oním tvrzením pouze na základě důvěřivosti.³

Dynamika víry

Víra je skutečností dynamickou, takže zraje – nebo taky nezraje – spolu s tím, jak vyzrává nebo nevyzrává osobnost člověka. Zajímá nás tedy nejen identita víry, ale taky dynamika jejího růstu a vyzrávání.

Je možné popsat, jak cesta víry probíhá? Lze se k tomu blížit trojím přístupem: biblicko teologickým, antropologickým a přístupem vývojové psychologie.

Přístup biblicko-teologický

V Písmu nenajdeme systematický popis procesu zrání víry z pohledu dnešních vědních disciplín. Nicméně ve SZ můžeme např. v životních příbězích Abraháma nebo Mojžíše vysledovat něco, co bychom jako „cestu víry“ mohli identifikovat, a to ne analýzou, ale vyprávěním. Tento proces začíná obrácením, tedy určitým druhem přelomu, pokračuje zkouškami včetně krizí, čímž se víra očišťuje, a vrcholí to v postoji bezmezná důvěry v Boží zaslíbení. I v mnoha spisech NZ začíná cesta víry obrácením a pokračuje přilnutím a následováním Krista.

³ Sv. Tomáš Akvinský, Summa Theol. II-IIae, q. 11, art. 1.

Z teologického hlediska lze rozlišit několik důležitých momentů:

1. Zájem o evangelium
2. Konverze jako rozhodnutí o rozchodu se zlem a přijetí nové mentality
3. Přilnutí ke Kristu během osvojování si křesťanského způsobu života, které přivádí k výslovnému vyznání víry
4. Napojení na Krista a začlenění do církve skrze iniciační svátosti
5. Pokračování cesty víry ke zralosti.

Nový zákon používá k objasnění různé obrazy: semeno, stavba budovy atd. I růst víry křesťanských společenství v době apoštolů zachycuje Písmo pomocí různých zpodobení a přirovnání.

Tím Písmo svědčí o existenci osobní i kolektivní cesty zrání víry. Tato cesta trvá celý život; cílem je „jednota víry a vyznání Syna Božího“ a „zralého lidství měřeno mírou Kristovy plnosti“. To je cíl na tomto světě nedosažitelný, který nedovoluje, abychom cestu víry v kterémkoliv okamžiku života považovali za uzavřenou.

Pohled antropologický

Z tohoto hlediska si lze přiblížit dynamismus víry pomocí kategorií „iniciace“ a „postoj“.

K pojmu iniciace:

Není to pojem původně křesťanský, v teologické literatuře ho najdeme ve větší míře až od 20. století. Původně iniciace označoval proces přechodu a přeměny. Kulturní antropologie a etnologie rozlišují tři formy iniciace:

1. Iniciace kmenové (přechod mladistvých z adolescence do dospělosti v určité kultuře)
2. Iniciace náboženské (vstup nebo uvedení do oblasti náboženství a tajemství)
3. Iniciace magické (obřady, jejichž prostřednictvím si jednotlivec chce osvojit určité schopnosti)

Iniciace tedy souvisí s ideou přechodu, změny stavu, která zasahuje osobu do nejhlubší sféry jejího bytí. Utvářejícími prvky formace jsou výuka nebo formace, osobní a existenciální osvojení si kultury skupiny a celek rituálních ceremonií. Iniciace probíhá přes značnou rozmanitost ve třech fázích:

1. Počáteční etapa odloučení od minulosti či rozchodu s ní
2. Střední etapa zkoušky a zápasu (včetně výkladu významu a dosahu)
3. Konečná situace obnovy (prostřednictvím symbolického přechodu ze smrti do života)

Do křesťanského prostředí byl pojem přejet k označení procesu začínajícího obrácením po přivtělení člověka do mystického Těla Kristova. V teologickém smyslu je to činnost Boží, která člověka vnitřně proměňuje svátostí křtu, biřmování a eucharistie. Křesťanská iniciace se vyznačuje určitou originalitou: odmítá jakoukoli formu automatického nebo magického převádění, ale snaží se vychovat člověka ke svobodnému přijetí Božích darů.

K pojmu postoj:

Postoje lze chápat jako hodnotové orientace osobnosti, shrnující hodnocení nějakého objektu. Lze říci, že v postoji je obsažen či zahrnut způsob bytí člověka v určité situaci, což znamená, že se angažuje nejen složka rozumová, ale i emocionalita a tendence vůle. Čím více jsou složky v rovnováze, tím menší pravděpodobnost, že by se postoj změnil. Ne ke všemu člověk zaujímá stabilní postoj, ale pokud postoj vkoření do hloubi osobnosti, nastupuje stabilita. Takové postoje jsou centry, která organizují celý život člověka.

Postoj jako psychologická kategorie se svými charakteristickými vlastnostmi poskytuje užitečné prvky k obraznému zachycení růstu víry. Tento růst lze shrnout do tří bodů:

1. Obrácení a zakořeňování tohoto nového postoje stálou obnovou učiněného základního rozhodnutí pro Krista v církvi.
2. Pokračující zvnitřňování postoje víry v harmonickém rozvoji poznání, emocí i jednání.
3. Cesty vstříc zralosti víry.

Pohled vývojové psychologie

Vyzrávání věřícího člověka se neděje izolovaně od zrání jeho osobnosti, Konkrétní formy tvořícího se postoje víry souvisejí s procházením jednotlivými periodami životního cyklu či s jejich dosažením. Roli mohou sehrát i jednorázové faktory, ale existuje i úzký vztah mezi obdobími změn v lidském životě a náboženským vývojem.

Hovoříme o existenci vývojových stadií, tedy o etapách či obdobích, která mají vlastní charakteristiku. Předpokladem je zvládnání přechodových krizí, které se vyznačují ztrátou dosavadní vyrovnanosti a nárůstem zranitelnosti.

Pojem náboženské zralosti:

Tento problém je aktuální ze dvou důvodů: dnes je vnímán problematický fenomén strachu před zralostí a jejími požadavky, navíc není pojem zralost v náboženské oblasti přesně definovatelný. Se zralostí víry pracujeme, protože vycházíme z přesvědčení, že Bůh má pro každého plán a my se ho snažíme objevit a přijmout za svůj.

V Božím plánu – povolání lze rozeznat čtyři aspekty:

1. Bůh nás volá k stále pokračujícímu procesu zrání, což znamená
 - Poznání a přijetí sebe samého se vším všudy,
 - Vděčnost za to, co jsem, a vědomí toho, že jsem na cestě k plnému rozvinutí,
 - Převzetí zodpovědnosti za vlastní růst a životní příběh
 - Ochotu učit se naslouchat svému vnitřnímu hlasu a ptát se po cíli svého života
2. Bůh nás volá k setkávání s Ježíšem Kristem, což znamená
 - Nacházet Ježíše v Božím slově a rozpoznávat v něm odpověď na vlastní otázky
 - Přijímat a prožívat svátosti jako jeho dary, jako setkání s ním a možnost připodobnění se mu
 - Objevovat Ježíšovy stopy ve společenství křesťanů a jeho vliv na dějiny lidstva
 - Odkrývat ve svém životě Ježíšovu přítomnost jako klíč ke štěstí a smyslu
 - Svěřovat svůj život Marii a poznávat ji jako první Ježíšovu učednici a Matku církve

3. Postupně se začleňovat do církve – společenství věřících. To znamená
 - Objevovat církev jako společenství, které slouží druhým
 - Milovat církev i přes chyby jejích členů
4. V této církvi rozpoznávat vlastní povolání a zaujmout své místo při budování Božího království ve svém okolí. To znamená
 - Být si vědom vlastních darů, ale i omezení a překážek
 - Vychovávat se k velkodušnosti a disponibilitě
 - Rozvíjet niterný rozhovor s Bohem ve vztahu k přítomnosti a budoucnosti

To všechno je cíl, ke kterému se jen blížíme, ale nelze ho dosáhnout na zemi. To ovšem neznamená, že se nebudeme namáhat, důležité je, že jsme schopni rozpoznat správný směr cesty, vydat se na ni a vytrvat na ní.

Charakteristické rysy zrající víry: představuje ústřední rys osobnosti křesťana (na rozdíl od zvykové religiozity a praxe) a je to plod sladění celého žebříčku hodnot a motivací člověka.

Zrající víra v oblasti rozumové

Úsilí o zrání víry rozvíjí vědomosti, které souvisejí s vytvářením hodnot a s motivací. Pokoncilní katecheze se rozhodně vědomostí nezříká! Člověk nemůže vyžrát ke křesťanskému postoji bez obsahu.

Co znamená péče o zrání víry v této oblasti: úsilí o víru informovanou, tedy ne dětinskou nebo naivní, učit se o víře mluvit a objasnit ji. Nejde jen o absenci frází, ale o celkový přístup nás věřících vůči těm, kdo dar víry nemají – uctivý, ohleduplný a srdečný. Křesťan zrající ve víře se stále trpělivě učí o víře mluvit, a to vhodným způsobem při vhodné příležitosti, tedy i si najde čas na to, aby si doplňoval a prohluboval své náboženské vzdělání. To mu pomáhá k tomu, aby uměl pravdy víry správně rozlišovat co do hierarchie – problém fundamentalistických skupin a schopností kritiky a sebekritiky.

Zrající víra v oblasti citové

Zralá víra rozvíjí celistvě emocionální dimenzi postoje na rozdíl od dětinskosti nebo fanatismu. Pro zralou víru je charakteristická autonomie motivací: zralá víra je motivována výhradně vírou samou.

Zrající víra předpokládá psychickou vyzrálost, zejména vnitřní svobodu a schopnost překonávat egocentrismus. Pouze vyrovnaná osobnost je schopná svobodného sebedarování.

Nedostatečná vyzrálost se vyznačuje např. tím, že člověk věří kvůli nějakému zisku, agresor „bojuje“ za nějakou pravdu, nesmělý člověk pěstuje „pokoru“, autoritářská osoba vyžaduje poslušnost, nedůvěřivý člověk se soustřeďuje na „nepřátele církve“ atd. Není žádoucí náboženskými úkony kompenzovat problémy v rovině přirozené.

Nepřítomnost zralé motivace tvoří názor, že víra je vhodná pro osoby nejisté, nespokojené nebo problematické – takové lidi to žene k alternativním spiritualitám, které slibují naplnění potřeby životní jistoty a bezpečí. Ale jako se náboženská praxe může stát náhradou zralosti, může jí být i jistá forma ateismu – většinou při vymezování mládeže vůči rodičům.

Zralý člověk nemá strach ze změn, ty jsou součástí růstu, a ani se nestaví proti tradici a věrnosti. Zralá víra nepotřebuje bezprostřední uspokojení vlastních přání. Je sdílná, vstřícná, a

není tedy předmětem něčeho zcela soukromého. Další charakteristikou je rostoucí schopnost přijímat všechny důsledky života z víry (duchovní povolání dětí).

Zrající víra v oblasti jednání

Je-li víra zrající, projevuje se skutky. Náboženskou praxi ale nelze automaticky hodnotit jako zralost víry, i když náboženské úkony projevem víry samozřejmě jsou. Ale nejsou projevem jediným a nemusí být projevem víry zralé.

Důslednou charakteristikou zrající víry v oblasti aktivity je důslednost: je třeba, aby každá činnost byla důsledkem víry, kterou vyznáváme.

Autentické poslání a role katecheze jako výchovy víry

Je tedy možné vychovávat víru? Víra jako Boží dar je pochopitelně „nad“ jakýmkoliv ovlivňováním ze strany dalšího člověka. Nemůžeme tedy víru jednoduše předat nebo vychovat – nahradit svou vírou víru někoho druhého. Dar víry je určen k růstu a vyžaduje aktivitu člověka. Bůh nabízí pomoc prostřednictvím církve.

Nejde tedy o manipulaci, ale ovlivnění antropologických předpokladů: chceme usnadnit bližnímu, aby se tomuto daru víc otevřel, disponovat jej k velkorysému přitakání Bohu tím, že budeme odstraňovat některé překážky, předsudky, prezentovat přiměřeně obsahy víry atd. Výchova víry je tedy záležitostí pouze mediace.

Katecheze a náboženská socializace

Katecheze za náboženskou socializaci bývá považována; panuje domněnka, že katecheze sleduje začlenění dítěte do světa zbožnosti a náboženské praxe. Na jednu stranu sice platí, že socializace je nutnou platformou pro výchovné aktivity a umožňuje identifikaci s pozitivními vzory, na druhé straně socializační procesy mohou skutečnou výchovu komplikovat.

Socializace jako proces tíhne k uchování statu quo, takže se může stát i nástrojem kontroly a manipulace. Proto je třeba rozlišovat mezi ní a výchovou – pedagogické působení je zaměřeno na výchovu ke svobodě a zraní. Takto chápaná výchova má sice socializační funkci, ale ne jako pasivní integrace.

To má důsledky pro katechezi – jeden z faktorů socializace v křesťanském společenství.

Úkoly katecheze jako výchovy víry

Úkolem katecheze je podporovat obrácení

Obrácení jsme kladli do závěru první evangelizace, ale není to úkon na jednou provždy. Boží plán je přítomen v každé nové životní situaci. Některé jsou takového rázu, že člověk musí znovu „přeformulovat“ projekt vlastního života, obnovit konverzi a všimnout si i důsledků. Konverze tedy není jednorázový úkon s platností „napořád“, ale něčím dynamickým, co se během života několikrát vrací.

Úkolem katecheze je podporovat a posilovat postoj víry

Katecheze je výchovou víry za účelem jejího vyzrání. Její poslání nekončí tím, že přivede člověka vyznání víry, ale uvádí ho do tajemství křesťanské existence tím, že pomáhá zvnitřňovat zralý postoj víry. Podporovat zrání víry jako postoje znamená podporovat postoj učenlivosti a naslouchání a přivádět k osobnímu přilnutí k Ježíši Kristu. U výchovy víry je těžké získávat pravidelně důkazy, že katecheze fungovala.

Úkolem katecheze je přivádět k plné znalosti křesťanského poselství

Autentická katecheze podporuje celistvé a stále hlubší poznávání skutečností křesťanského tajemství. Právě katechezi je uloženo šířit základní „dokumenty“ víry, uvádět do četby Písma atd.

Připomínáme, že účelem katecheze není jednoduše popularizovat poznatky z jednotlivých teologických disciplín, ani je adaptovat pro život člověka. Katecheze má učit člověka propojovat a ztotožnit zkušenost křesťanství se svou životní zkušeností ve své kultuře.

Magisterium a katechetika proto nabízejí kritéria:

1. Kritérium odstupňování: Autentický výchovný přístup respektuje postupnost v procesu výchovy a odstupňovanost reálných možností a schopností každého, aby se vydal na cestu víry.
2. Kritérium „hierarchie pravd“: Smysl pro hierarchii pravd potvrzují i oficiální církevní dokumenty. Je to skutečnost, že některé pravdy víry se zakládají na pravdách důležitějších => v celku katecheze nemá všechno stejný stupeň významnosti a teologické jistoty.
3. Kritérium „intenzivní“ integrity: Celistvost obsahu katecheze není materiálně kompletní výslovný výklad, ale jde o intenzitu, kterou se rozumí taková forma sdělování, jíž je vyjádřeno všechno, aniž by to muselo být řečeno výslovně.

Úkolem katecheze je vychovávat ke křesťanskému jednání

Sféru lidského jednání nelze opomenout – katecheze má být výchovou ke konkrétním projevům křesťanské existence. Má vychovávat k modlitbě, přispívat k mravní formaci, uvádět do liturgického života atd. Tento celek úkolů je třeba vidět v souvislosti se čtyřmi základními úlohami církve ve službě Božímu království.

Úkolem katecheze je také vychovávat ke schopnosti zvolit si životní stav a povolání. Katecheze přispívá k orientaci v oblasti volby povolání, upozorňuje na zrání charismat a ukazuje formy služby v církevním společenství.

Výchova křesťanské víry a náboženský pluralismus

Je třeba stručně zmínit i otázku vztahu katecheze k lidové zbožnosti, náboženským hnutím a mimokřesťanským náboženstvím.

Katecheze a lidová zbožnost

Formy lidové zbožnosti jsou staré a přítomné i v dnešní době, na své důkladné odborné zhodnocení teprve čekají. Ve vztahu k lidové zbožnosti katecheze překonává jednostranné pozice nekritického přebírání i všeobecného odmítání. Správná výchova víry nachází svou cestu i v oblasti lidové zbožnosti. Stará se o pečlivé rozlišování a očišťování jejích forem a nezapomíná, jak jsou tyto projevy spjaty s konkrétními regiony.

Katecheze a tzv. náboženská hnutí

Rozumí se jimi různá uskupení náboženského charakteru, byť z rozličných základů. Svým způsobem odpovídají potřebám současného člověka: odpovídají na úzkost a naplňují primární touhu po bezpečí. Je tu však dominantní převaha subjektivismu a tendence k psychické závislosti.

Katecheze zde má povinnost přispívat k posílení křesťanské identity věřících prohloubením jádra víry, vyvíjet výchovné úsilí o růst víry zaměřený ke zralosti, pomáhat znovuobjevit a posilovat cit a smysl sounáležitosti s křesťanským společenstvím

Katecheze a světová náboženství

Tato náboženství koncil chápe jako „místa hledání Boha“ člověkem a vše dobré a pravdivé u jejich příslušníků je označováno jako „příprava na evangelium“. Ze strany církve je tedy požadován dialog, který vyžaduje ovšem zakořenění a posilování vlastní náboženské identity, aby bylo možno uctivě a seriózně srovnávat evangelium Ježíše Kristy s poselstvím jiných náboženství.